

CSENDES BÉLA

Szövetkezetek az átalakuló mezőgazdaságban

1. Agrárpolitika és a szövetkezetek

A kilencvenes évek első felében az agrárgazdaság korábbi teljesítőképessége jelentős részben megsemmisült. A szövetkezetek szétverését a kisgazdaságok egyoldalú dominanciájának megvalósítását célzó agrárpolitika következtében számos nagyüzem tönkrement, földjeik teljes egészében, termelőeszközeik jelentős részben kistulajdonba kerültek, a megmaradó eszközök jórészt kihasználatlanul maradtak, gyorsuló ütemben mennek tönkre. Ugyanakkor a kisgazdaságok túlnyomó többsége az anyagi feltételek hiánya, a kedvezőtlen közgazdasági feltételek közepette a túlzottan elaprózott földterületen nem tud eredményesen gazdálkodni. A termelés négy év alatt mintegy 40 %-kal csökkent. A mezőgazdasági termékek piaca szétzilálódott, összeszűkülte és teljesen kiszámíthatatlanná vált. A mezőgazdasági munkanélküliség messze meghaladja más foglalkozási ágak hasonló mutatóit.

Ez az állapot, ami a mezőgazdaságot jelenleg jellemzi távolabb áll a holnap korszerű gazdálkodásától mint valaha. Nem véletlen, hogy sokan a korábbi nagyüzemi struktúra visszaállításáról álmodoznak, míg mások a farmergazdaságba ugrattak be mezőgazdasági vállalkozókat.

Mára választút elé kerültünk. Mezőgazdaságunkban a föld magántulajdona vált meghatározóvá, a termelési eszközöknél is a magántulajdon dominál. Ugyanakkor a földtulajdon soha nem látott mértékben elaprózódott, ami hosszabb ideig így nem maradhat. Hasznosítása viszont egyelőre jórészt nagyüzemi méretekben folyik. Hasonló a helyzet a nagyüzemi eszközök, épületek esetében is.

A mezőgazdasági termékek integrációja szétzilálódott. A megmaradt nagyüzemek integrációs tevékenysége lényegében megszűnt (eszközök hiányában és a szövetkezetellenes tevékenység következtében). A mezőgazdasági termelők az élelmiszeriparban és kereskedelemben nem jutottak számottevő tulajdonhoz. A felvásárló kereskedelme kaotikus képet tükröz; jellemzőjévé vált a spekuláció, a pillanatnyi érdekek hajszolása, a termelők végtelen kiszolgáltatottsága.

A nagyüzemi eszközök elavultak, elhasználódtak, a kis- és közepméretű gazdaságoknak megfelelő eszközök ma még hiányoznak, beszerzésük alig kezdődött el. Állandósult a nagymértékű tőkehiány. A kialakult tulajdonviszonyokat tudomásul véve és elfogadva a kormányzat ma még kihasználhatja azt a különleges lehetőséget, hogy megakadályozza a vidék visszasüllyedését egy olyan régi provinciális paraszti struktúrába, amiből az Európai Unió országai több évtizedes erőfeszítéseik ellenére sem tudtak kikerülni. (Ez jelenik meg az ismételt közösségi agrárreformokban).

A hanyatlás megállítása, egy új, korszerű agrárstruktúra kialakítása komplex feladat, aminek ki kell terjednie a tulajdoni-használati viszonyok mellett az agrárágazat intézményi rendszerének, közgazdasági-műszaki feltételeinek, oktatási, kutatási ügyeinek stb. korszerűsítésére. *A sokrétű feladat között fontosságát és időszerűségét tekintve, jelenleg kiemelkedő jelentőségű a szövetkezeti összefogás előmozdítása.* A magántulajdon általánossá válásával kialakult egyéni gazdaságok és a magántulajdon alapján átalakult szövetkezeti nagyüzemek számára egyaránt rendkívül fontos a szövetkezetekkel összefüggő időszerű kérdések megválaszolása. *Az elmúlt néhány esztendő keserves tanulsága, hogy a szövetkezeti nagyüzem és a családi kisüzemi gazdálkodás szembeállítása érdekeik ellen hatott, hogy egyiknek a másik rovására történő előnybe helyezése az egész mezőgazdaság esélyét rontja.*

A szövetkezeti eszme másfél évszázados nemzetközi hagyományai, a hazai szövetkezők felhalmozott értékei, a szövetkezeti ügy mellett elkötelezett százezrek hite a ma működő a szövetkezetek megújulási készségében, alkalmazkodóképességében és az a meggyőződés, hogy a szövetkezeti eszméinek kiteljesítésére, az emberek közötti szolidaritás gyakorlatára szükség van a szociális piacgazdaságot építő magyar társadalomban, olyan alap, amelyen felépülhet a szövetkezetek jövője.

A szövetkezés hatékony védekezési forma individualizálódó világunkban a piaci elidegenedés, a mások tönkretétele útján való boldogulás ellen. A szövetkezetek olyan *emberi közösségek, amelyek a nemzetközi szövetkezeti elvek betartásával: az önkéntesség és a megkülönböztetéstől mentes nyitott tagság a demokratizmus (választott és a tagságnak felelős vezetés, egy tag, egy szavazat) a korlátozott kamat, a szövetkezeti tagok demokratikus neveléséről való gondoskodás, valamint a szövetkezetek közötti együttműködés alapján tevékenykednek. Ezen elvek alapján megkülönböztethetők, elhatárolhatók* a szövetkezetek az egyéb társaságoktól.

Napjainkban ez különösen fontos lehet, mivel a szövetkezeti átalakulás során a legkülönbözőbb gazdasági társaságok jöttek létre, közülük számosan "szövetkezeti" cégér alatt működnek, miközben a szövetkezeti elvek nem érvényesülnek. Ugyanakkor akadnak olyan ténylegesen szövetkezeti vállalkozások, amelyek nevéből minden következhet csak szövetkezet nem. Nem arról van szó, hogy az egyéb társas vállalkozók nem hasznosak, sőt előnyösebbek lehetnek bizonyos esetekben, de ezért ne nevezzük szövetkezeteknek. Az eltérő tartalom következtében az egybemosás súlyos működési zavarokhoz, céltévesztéshez, emberi félreértésekhez, csalódásokhoz vezethet. Félreértésre ad okot (a jelenlegi átmeneti viszonyaink közepette) az, hogy a szövetkezetek is és az egyéb gazdasági társaságok is tulajdonosok társas vállalkozásai.

A szövetkezeti elvekkel történő szembesítés teheti egyértelművé a megkülönböztetést és a társasági viszonyok további alakítása során rendező elvként szolgálhat az egyik vagy a másik irányba.

Az a tény, hogy a *szövetkezetek magántulajdonosok társulásai*, egyrészt az elmúlt évtizedek hazai gyakorlatához képest új alapokra helyezi a szövetkezést, szabad teret engedne a szövetkezeti elvek következetes érvényesülésének a mezőgazdasági szövetkezetekben, másrészt az azonos alapok megszüntethetik a magántermelők és a mezőgazdasági szövetkezetek közötti markáns szembeállást. Az egyik szabadon átmehet a másikba, együttműködhetnek anélkül, hogy tartani kellene attól, hogy a másik bekebelezi, a magántermelők szabadon alakíthatnak szövetkezetet magántermelésük támogatása eredményesebb, biztonságosabb alapjának megteremtése végett. Mindez olyan változásokat indíthat el, amelyet ma még sem a mezőgazdasági

nagyüzemek, sem a magántermelők igazán nem tudnak elképzelni, mivel még hatnak a múlt negatív tapasztalatai, a szövetkezettelenes hadjárat ezeket felnagyította éjjel-nappal harsogta. Csak a mindennapos tapasztalatok meggyőző ereje hozhat lényeges változást és új hozzáállást a szövetkezés ügyében.

2. A kárpótlás következtében kialakult birtokviszonyok és a szövetkezés időszerűsége

A kárpótlás a mezőgazdaságban ideológiai – politikai indíttatású volt, így a gazdasági racionalitás szempontjai nem érvényesültek, ezeket nem is mérlegelték. Pedig a mezőgazdaságban, különösen a föld tulajdonviszonyainak radikális változtatásánál számos olyan szempontot kell figyelembe venni, amelyek megsértése súlyos gondokhoz vezet. Az alábbiakban néhány időszerűt áttekintünk közülük. Az 1945 előtti agrárgazdaság-tani, agrárpolitikai egyetemi tankönyvek az itt következő szempontokat részletesen taglalták. Az alábbiakat dr. Ihrig Károly: Agrárgazdaságtan, Bp., 1941. c. egyetemi tankönyve alapján állítottuk össze.

– A föld a nemzeté, művelését csak arra szabad bízni, aki arra alkalmas, s csak az minősíthet bárkit, hogy a neki juttatott föld birtokában nagyobb teljesítményre képes-e, mint amelyet a föld addigi tulajdonosa felmutatott. Ezért csak azok kezébe való, akik azt hivatásszerűleg akarják és képesek művelni. Teljesen hamis itt a hivatkozás a társadalmi igazságra.

– Egy földosztásnál lehetőleg kímélni kell a termelést, amiből az is következik, hogy az érintett nagygazdaságban a birtok igénybevétele után az üzem átrendezése a csökkent területen ne okozzon megoldhatatlan problémát.

– Az épületet nem lehet darabonként szétosztani, de azokra a lecsökkent területű üzemeknek már csak részben van szüksége (ugyanaz áll az egyéb eszközökre is). A birtok nagyobb részének elvesztésével az egész leltár értéke csökken.

– minél belterjesebb egy üzem, annál nehezebb és annál több következménnyel jár felbontása, mégpedig nemcsak a tulajdonos, hanem másokra nézve is, annál több munkás veszt el keresetét, annál inkább érezhető az üzem hiánya közgazdaságilag. Annál nehezebb az új kisüzemekben ugyanezt a színvonalat fenntartani. Néha bizonyos üzemnagyság az előfeltétele valamely termelési ágazatnak.

– Attól a pillanattól kezdve, hogy kialakul egy földosztás terve az érintett birtokok bizonytalanságban vannak. Ezért igyekeznek termelésüket úgy rendezni, hogy minden eshetőség mellett a lehető legcsekélyebb veszteség érje őket (befektetésben, földjavításban, felszerelésben, mezei leltárban stb.). Mindez nem válik előnyére a termelésnek és ha a bizonytalanság nagy és tartós, a közgazdasági veszteség komoly lehet.

– Az átalakulás annál kevésbé veszélyezteti a közgazdasági érdekeket, minél inkább igyekeznek a nagygazdaságok belterjességben pótolni azt, amit területben veszítettek. Ennek pedig előfeltétele, hogy az ellenértéket készpénzben, vagy könnyen azzá tehető értékben kapják.

– Közgazdaságilag fontos kérdés, hogy ingyen vagy valamilyen terhelés mellett juttassák-e a földet, esetleg a felszerelés az új tulajdonosoknak. Nem kétséges, hogy bizonyos fokú anyagi teljesítmények megkövetelése kiválasztó hatású. Ha van mit veszíteni csak az jelentkezik aki bízik abban, hogy vagyontöredékét nem elveszteni, de gyümölcsözletni és gyarapítani fogja. Ellenkező esetben a gazdálkodáshoz nem értőket

is vonzza az ajándékba kapott föld, és egyben tág kaput nyit a pártpolitikai demagógia és koncepció számára, "még többet lehet ígérni, s még több pártérdemet lehet jutalmazni".

- A birtokmegosztási politika célját csak akkor éri el, ha a létrehozott kisüzemek életképesek és birtokosaik boldogulni tudnak. A nagyméretű reform során egyszerre nagytömegű új üzem keletkezik, ami az életképesség biztosításával járó feladatokat nemcsak megsokszorozza, hanem hatványra emeli. A helyes birtokmegosztási politika, az üzemnagyságok tekintetében nem lehet egyoldalú, lényeges elv, hogy kis-, közép- és nagyüzemek bizonyos aránya a legegészségesebb helyzet. Ezért a birtokreform során sem szabad csak bizonyos fajta üzemek létesítésére törekedni.

- Ügyelni kell arra, hogy minél több olyan üzem létesüljön, amely a piaci teljesítőképesség szempontjából sem marad el az előző nagyüzemektől. Ugyanezért helyes középirtokokat is létesíteni. Ezekre az a feladat is hárul, hogy átmenetet teremtsenek a kisüzemekről a nagyüzemek felé és közvetítsék utóbbiaknak technikai és egyéb újításait. Ahol egy nagygazdaságot teljesen felosztanak ott középirtokra az épületek felhasználása végett is szükség van.

- Egy széleskörű földreform után, ha túl sok apró birtok jött létre, rövid pár év alatt a mezőgazdaság csak akkor lesz képes többé-kevésbé elviselhető módon termelni, ha a gazdálkodók kevéssé földjüket bérlettel egészítik ki. A bérlő azonban nehezebben boldogul mintha csak saját földön gazdálkodna, mivel a földjáradék nem az övé, így csak több tőkével, ügyességgel hozhatja ki a megélhetéséhez szükséges jövedelmet. Az ilyen ügyes vállalkozók viszont nem termelődnek ki elegendő számban máról-holnapra.

- Az új gazdák számára új a környezet, legtöbbszörük számára pedig maga a feladat is: önállóan vezetni üzemet, piacra termelni stb. Ha értik is a termelést sok eddig ismeretlen közigazgatási, adóügyi, pénzügyi teendőjük támad, új feladatokkal kerülnek szembe a beszerzés, az értékesítés tekintetében.

- Az új üzemek életképessége egyenes arányban van az új gazdálkodók szakatudásával, általános műveltségi színvonalával. Ezért számolni kell hosszabb-rövidebb átmeneti idővel, mikor az új birtokstruktúra kevesebbet tud felmutatni, mint a korábbi. Az oktatás, a szaktanácsadás gyors kiépítése, megfelelő színvonalra lerövidítheti az átmenet időtartamát.

- Az új kisüzemek, feltéve, hogy a nagyüzemekkel egyenlő színvonalon gazdálkodnak, hektáronként több épületet, gépet, eszközt stb. kívánnak, ami azt jelenti, hogy a mezőgazdaság tőkeigényessége fokozódik. Itt nem csupán az új üzemek első felszereléséről van szó, állandóan magasabb tőkeigénnyel dolgozik a kisüzemi mezőgazdaság (azonos termelési színvonalat feltételezve).

- Számolni kell továbbá a távolabbi birtokpolitikai következményekkel is. A birtoknagyság a tagosíthatatlan állapot minden józan mértéket meghalad. Az örökösödéssel a helyzet csak tovább romlik, a tagosítás nehéz, költséges művelet, azt egyébként sem szabad újból és újból végrehajtani.

- Egy nagyobb arányú birtokreform alapvető szerkezeti változást kíván a forgalmat lebonyolító szervezet tekintetében is. A forgalom lebonyolításának költsége, akár beszerzésről, akár a termelvények piaci elhelyezéséről van szó, a kisüzem számára magasabb a nagyüzemekhez képest. Ha még a kisüzemekben a hozamok is kisebbek, a magasabb beszerzési és alacsonyabb eladási árak lehetetlenné tehetik a gazdák

jövendelmét. "Ezért fontos az új üzemeket a piaci kapcsolatok szempontjából ugyanakkora egységekbe összefogni, amilyeneket jelentettek a korábbi nagyüzemek. Ennek megoldását nyújtják a szövetkezetek."

A szövetkezeti szervezet (és mozgalom), csakis fokozatos szerves fejlődés útján alakulhat ki. "A szövetkezeti megoldásra váró feladatokat csakis olyan alakulatokra szabad bízni, amelyek már megalapozták létüket gazdaságilag és gyökeret vertek a földmivelők körében..."

3. Szövetkezetek a mezőgazdasági termelésben

Az ötven évvel ezelőtt írottak máig ható követelményeket fogalmaztak meg, ugyanakkor velük szemben nem hozható fel, az elmúlt néhány év agrárpolitikájával szembeni politikai elfogultság.

Gyakran hallhatjuk, olvashatjuk egyesektől, hogy az elmúlt négy évben Magyarország eddigi történelmének legnagyobb földreformját hajtották végre. Az előzőek alapján azt is joggal mondhatjuk, hogy ez egyben a legalapvetőbb gazdasági követelmények figyelmen kívül hagyásával történt, egyoldalú politikai szempontok domináltak.

Ami történt, megtörtént. *A létrejött tulajdonviszonyok nem kérdőjelezhetők meg*, azokat elismerve kell a lehetséges és szükséges teendőket meghatározni.

Ami a teendőkből a szövetkezeteket illeti; abban teljes az egyetértés, hogy a magángazdaságokat mielőbb célszerű beszerző, értékesítő, szolgáltató stb. szövetkezetekbe összefogni. Abban is többé-kevésbé megvan az egyetértés, hogy a korábbi (időközben átalakult) mezőgazdasági szövetkezetekben is az említett tevékenységeket kellene erősíteni. Ugyanakkor a szövetkezetek mezőgazdasági termelőtevékenységét illetően erősen megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint a termelő típusú szövetkezeteknek nincs helyük egy piacgazdaságban, mások szerint csupán átmenetileg van.

A fentiekben ismertetett követelmények egyértelműen aláhúzzák *a nagyüzemek létjogosultságát* (pl. hatékonyabbak a kisüzemeknél, bizonyos ágazatokban a termelés előfeltételét képezik, nagyarányú ártermelőik, az üzemi struktúra nélkülözhetetlen részei, a szakértelm, az újítások szempontjából kiemelkedő a helyük stb.) *A nagyüzemek Magyarországon túlnyomó többségében szövetkezetek* voltak, bizonyították életképességüket, rugalmasságukat alkalmazkodóképességüket, tagjaik ez ideig is többségükben ragaszkodnak szövetkezetükhöz, s ezek már önmagukban is indokolják tartós fennmaradásukat.

Az előző koalíciós kormány mindent megtett 1990–1994 között a szövetkezetek lehetetlenné tétele, felszámolása érdekében, de ennek ellenére fennmaradtak (1989-ben 1300 szövetkezet működött. Ma 2016 szövetkezet van és mintegy 3000 Kft alakult).

Nagyüzemekre a mezőgazdaságban szükség van és a jövőben egyre inkább szükség lesz.

Ezek között szükségszerűen ott kell lenniük jelentős arányban a mezőgazdasági termeléssel (is) foglalkozó szövetkezeteknek. A 2–2,5 millió tulajdonos birtokában levő több mint 5 millió hektár földből, a mintegy 4 millió parcellából – amennyiben a mezőgazdasági szövetkezetek megszűnnek – évtizedek kellenének ahhoz, hogy a nagyüzemek a szükséges arányban kialakuljanak.

A meglévő nagyüzemi épületek, gépek, ültetvények stb. hasznosítása csak nagyüzemileg társasági – benne szövetkezeti – formában oldható meg racionálisan. Erre lehet azt mondani, hogy ez csak átmenetileg szükséges, de ez az átmenet legalább 10–15 év, ami egy gazdaságban már feltételezi a tartós berendezkedést. A családi gazdaságok keretei, méretei ennél gyorsabban kellene, hogy változzanak egy korszerűsödő mezőgazdaságban. A tartós-átmeneti-bizonytalanságot a mezőgazdaság nem képes elviselni kedvezőtlen következmények nélkül. Vigyázzunk tehát az "átmenetileg indokolt" minősítéssel!

A szövetkezetek olyan alakulatok, amelyek már megalapozták létüket gazdaságilag és gyökeret vertek a földművelők körébe. Az elmúlt négy esztendő létüket szándékosan igyekezett aláásni, a földművelők körébe eresztett gyökereiket szövetkezetellenes agitációval megpróbálta elvagdosni, azonban a megsemmisítéshez szerencsére a négy év kevés volt.

A mezőgazdaságban aligha képzelhető el, hogy a következő 10–15 évben minden mezőgazdaságból megélni akaró vállalkozó, vagy csupán a saját gazdaságból megélni képes egyénekből fog állni. Lesznek munkavállalók. Miért kellene előlük elzárni azt az utat, amelyet csak a szövetkezet tudhat nyújtani; emberi közösséget, szolidaritást, szociális etikai előnyöket a gazdasági mellett.

A szövetkezeti mezőgazdasági termelőtevékenység kizárása a piacgazdaságban lehetséges. Célszerű tevékenységekből egyenlő:

a) a nagyüzemi gazdálkodás előnyének,

b) a piacgazdaságokban is létező, termelőtevékenységre alakult szövetkezeteknek,

c) a tagok magántulajdonán alapuló szövetkezetek széleskörű lehetőségeinek a tagadásával.

Ez utóbbinál – a korábbi mezőgazdasági szövetkezetekkel szemben – a szövetkezeti üzemet a magántulajdonos tagok együttesen működtetik, tulajdonolják. Az egyéni tagvállalkozások együttesen szabják meg a szövetkezet gazdasági pályáját azért, hogy saját gazdasági pályájukat hatékonyabban csinálhassák. Miért kellene ebből kirekeszteni eleve a mezőgazdasági termelőtevékenységet?

Az új földtulajdonosok nagyobb része kora, lakhelye, eszközök, szakismereteik hiánya, a elégtelen földterület miatt nem képes saját maga gazdálkodni, kénytelen földjét bérbeadni. Ezen tulajdonosok érdekei sérülnének, ha csupán magántermelők és tőkés társaságok közül választhatnának bérlőt, ha a szövetkezetek (esetleg földbérlő szövetkezetek) a bérlési versenyből ki lennének zárva. A versenyben a szövetkezetek a nagyobb bérelt terület, a szövetkezet társadalmi-gazdasági vonásai folytán előnyöket jelenthet a bérbeadó kistulajdonosok számára.

Az átalakult szövetkezeti üzemek eszközei lehetővé, a még mindig itt található szakembergárda képessé tehető az egyéni gazdaságok részére gépi munkák, kémiai szolgáltatások, szaktanácsadás, pénzügyi tanácsadói feladatok végzésére. Vagyis ott tudnak segítséget nyújtani, ahol az egyéni termelők többségénél a legégetőbb a hiány.

A fenti esetekben nem zárható ki, sőt többnyire valószínűsíthető a szövetkezetek hatékonysági fölénye az alternatív gazdasági szervezetekkel szemben. Ugyanakkor szövetkezetek létrehozásának akkor is megvan a motivációja, ha az alternatív gazdasági szervezet (tőkés) gazdaságilag nagyobb fölényt tud ugyan felmutatni, de az emberek egyes csoportjai az adott tevékenységen elérhető jövedelmet a maguk számára kívánják megszerezni (pl. a beszerző, értékesítő szövetkezetek esetében). Szövetkezetek

létrejöhetnek azért is, mert nincs más szervezet egy adott szükséglet kielégítésére. Az utóbbi eset a mezőgazdasági termelésnél is előfordulhat. (Ilyen lehet bizonyos infrastrukturális létesítmények megvalósítására és működtetésére alakuló szövetkezet.)

A mezőgazdasági termelésben a szövetkezetek versenyképességi előnyét nagymértékben javíthatja az is, hogy szoros kapcsolatokat képesek kiépíteni a termelést megelőző és követő szakaszokkal (esetleg ezeket, vagy egy részüket is maguk a szövetkezetek végzik). Ennek jelentősége ma és a közeli jövőben különösen nagy.

A termelés–felvásárlás–feldolgozás integrációja, a termelők védelme a spekuláció ellen, az arányosabb osztozkodás a vertikum eredményeiből sűrűn megoldandó feladat. Nélküle a piacképesség aligha javítható (nincs aki közvetítse a valós piaci igényeket és az arányos osztozkodás nélkül a termelők érdekeltsége is aligha teremthető meg). A mezőgazdasági termelés piaci realizálási területei ma az állam segítő támogatását igénylik. Ugyanakkor messzemenő óvatosságra van szükség, hogy a támogatást ne nyelje el a felvásárló kereskedelemben meglévő spekuláció. Megfontolandó ezért egy itt alkalmazandó támogatásnál csupán a szövetkezeti alapon működő non-profit társaságok támogatása. A mezőgazdasági termeléssel (esetleg feldolgozással, boltokkal rendelkező) is foglalkozó szövetkezetek korábban már bizonyították előnyüket, alkalmasságukat.

A szövetkezeti termelés versenyképességének tagadása lényegében a szövetkezetek alkalmazkodóképességét, rugalmasságát kérdőjelezi meg. A szövetkezetek pedig a korábbi évtizedekben is a legkezdeményezőbb, legrugalmasabb gazdasági szervezetek voltak. A magántulajdon alapján működő szövetkezetek lényeges vonásokban különböznek a korábbiaktól, amelyek egyértelműen a rugalmasságot, az alkalmazkodóképességüket erősítik. A szövetkezetek szinte egyedileg különböző szervezetben, érdekeltségben, tevékenységi körben működhetnek. Bizonyos alapvető szövetkezeti elv betartása mellett tagok igényei a meghatározóak.

4. Szövetkezetek a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységekben

A mezőgazdaság a többi termelési ághoz képest sokkal nagyobb számú üzemből tevődik össze és ezek az ország területén sokkal szétszórtabban fekszenek. Ezért szervezetét decentralizáltság jellemzi.

A kitűzhető cél és annak eléréséhez vezető terv végrehajtása nem érvényesülhet olyan szabadon, mint más termelési ágakban. (A szerves folyamatok az időjárás, az idényszerűség, a helyhez kötöttség befolyásolja a döntést és még inkább az eredményt.)

A piaci kapcsolatokban is érvényesülnek a mezőgazdasági termelés sajátosságai. Ezek az agrártermelők számára többnyire kedvezőtlen piaci pozíciót jelentenek.

A kereskedelem (a piac) összepontosított; a nagybani tételeket részesíti előnyben, néhány nagy országos vagy nemzetközi piacon határozódnak meg az árak. A forgalom az egységes minőségű árut részesíti előnyben. Az élelmiszerkereslet állandó és egyenletes kielégítést kíván, vagy idényszerűen hullámszerűen. A mezőgazdaság üzemei egyenként nem képesek az ipar vagy a kereskedelem nagybani igényeinek megfelelő tételeket termelni, még kevésbé a kisebb üzemek.

Az előzőekben vázolt sajátosságok a piaci kapcsolatokban a mezőgazdaságra nézve a következő hátrányokkal járnak:

– kicsinybani kereslete és kínálata nagybanival áll szemben, ami utóbbinak több piaci erőt biztosít,

– a nagytétellel való összegyűjtés, illetve a nagytételek szétosztása költségekkel jár, közvetítők ékelődnek be, a közvetítési költségek halmozódnak,

– a termelő (különösen a kistermelő) nem rendelkezik kellő kereskedelmi ismeretekkel, megfelelő piaci tájékozottsággal,

– mivel a termelő közvetítőkön keresztül kapcsolódik a felhasználóhoz, azok a piaci helyzetet saját érdekük szerint állíthatják be, amikor a termelővel alkudoznak,

– a területi távolság, a termékek romlékonysága jelentékeny szállítási költségeket emészt fel,

– a termékeket nem elég megtermelni piacképesé is kell tenni (szortírozni, csomagolni stb.).

A mezőgazdaság nagyfokú idényszerű kötöttségei miatt nem képes termelését és kínálatát teljesen a kereslet hullámzásaival párhuzamosan alakítani. Időnként túlkínálat lép fel, költséges tárolásra, esetenként a többlet kényszerhasznosítására van szükség.

A mezőgazdaság viszonylagos tőkeszegénysége miatt, nincs abban a helyzetben, hogy ön maga finanszírozza termelvényeinek forgalmát, amíg a végső felhasználó megfizeti a termelés és a forgalmazás költségeit.

A piaci kapcsolatok bővülésével, elmélyülésével az ismertetett hátrányok fokozódnának, ha a termelők összefogása, illetve az állami gazdaságpolitikai beavatkozása elmaradna. Ma már az egyes termelő olyan mértékben rászorul környezetére szolgáltatásaira, az összefogásra, hogy egymagában hosszabb távon megállni sem képes. Ezzel szemben 1990–1994 között a még működő integrációs rendszer is leépült, a vertikum egyes elemei különválva, önálló érdekeltséget kezdtek érvényesíteni. A privatizáció következtében az állami monopólium helyébe magánmonopóliumok léptek, mielőtt még egy új, a termelők érdekeit érvényesíteni tudó, intézményrendszer körvonalazódhatott volna. A szövetkezeteket érintő kárpótlási törvény és az élelmiszeripar privatizációja elkerülte egymást.

Az állami szándék a szövetkezetek átalakítása, integrációs tevékenységük nyitottá és új beszerzési, értékesítési, szolgáltatási partneri viszony létrehozása helyett szövetkezetek és az új földtulajdonosok szembeállítására, a szövetkezetek felszámolására vett irányt. Még a nyugat-európai szövetkezeti beszerzési, értékesítési minta felé sem orientálta a termelőket. A meglévő ÁFÉSZ-eket is az átalakulás ürügyén, ahol csak tudta gyengítette. Beszélt az EU-hoz való közelítésről, de az ott meghatározó, termelőre épülő vertikális integráció alapjait itthon aláásta.

A fentiek magyarázzák a fejlett országok mezőgazdasági termelőinek szövetkezeti összefogását. Nálunk bár ez ideig a mezőgazdaságban a szállítás, a feldolgozás, a beszerzés, az értékesítés fontossága alulbecsült volt, mégis kiépült korábban egy erős beszerző-értékesítő szövetkezeti rendszer és a nagyüzemek integráló tevékenysége is viszonylag fejlett volt. A továbbiakban is lehet az említettekre építeni (egyidejűleg hasznosítva a fejlett országok tapasztalatait), noha a forgalmi, szállítási, hitelezési, mezőgazdasági szolgáltatási, szaktanácsadói szférában a korábbinál jóval szélesebb szövetkezeti alapokra van szükség.

A különböző szövetkezeti formák (típusok) különállását megőrizve, célszerű az integráció területi és országos fokozataiban közös szervezetet is létrehozni, fenntartani.

A világon a legelterjedtebb a beszerző-, feldolgozó- és értékesítő szövetkezet. Nálunk is a *legsürgetőbb feladat ezek hálózatának a megteremtése*, egy olyan szövetkezeti intézményrendszer kiépítése, amely valós érdekképviseleti háttérrel rendelkezik, s egyidejűleg végzi a koordinációt és disztribúciót, valamint az exportorientált minőségfejlesztést.

Egy hálózatban különböző alapszövetkezetek vehetnek részt, azonban működésükhöz elválaszthatatlanul hozzá tartozik a tevékenységhez kapcsolódó tároló, feldolgozó, értékesítési tevékenységet (exportot is beleértve) lebonyolító nagykereskedelmi szövetkezeti szervezet egész régiót, esetleg az egész országot magába foglaló integrált hálózata. Egy termelő, több alapszövetkezetben is részt vehetne és az alapszövetkezet is több integrációs szövetkezeti hálózathoz kapcsolódhatna. Az alapszövetkezetek többnyire megtalálhatók hazánkban, az integrált hálózat azonban hiányzik, illetve csak egyes elemei találhatók meg.

Egy racionális hálózat megteremtését, a szükséges eszközök hiánya mellett, az érdekelt szövetkezeti szervek (szövetségek) eltérő érdekeltségén alapuló különböző elképzelései akadályozzák. Itt csak fokozatos fejlődés képzelhető el, ami számol az eltérő érdekekkel, a hazai szövetkezeti hagyományokkal, a megvalósításhoz szükséges állami közreműködéssel, és a különböző szövetkezeteknél már meglévő szakmai ismeretekkel, anyagi eszközökkel.

Több elképzelés (terv) létezik jelenleg. Közös a felismerés, hogy szükség van egy hatékony intézményi szervezet létrehozására, csak az hiányzik, hogy a kormányzat is elszánja magát és az érdekeltet összehozva kezdeményezze egy koncepció kimunkálását.

5. A szövetkezés gátjai és az időszerű teendők

Az előző részben bőségesen esett szó a szövetkezést gátló eseményekről, tényezőkről, a kedvezőtlen gazdasági, társadalmi-politikai környezetről. Az alábbiakban a versenyképesség, illetve esélyegyenlőség néhány fontosabb kérdését és az elmúlt négy esztendőben a szövetkezeteket ért méltánytalanságok megszüntetését, de legalábbis mérséklését szolgáló főleg gazdasági jellegű teendőket fogjuk érinteni.

A szövetkezeti törvénnyel, a szövetkezeti átalakulással a korábitól lényegesen eltérő új, korszerű, a nemzetközi normáknak megfelelő *szövetkezeti modell jött létre.* (Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a szövetkezeti törvény és módosításai korrekcióra szorulnak, az átmeneti törvény pedig kimondottan rossz.) Az új modell tartalma a szövetkezeteket ért koncentrált támadások, a szövetkezetek erőltetett, ugyanakkor bizonytalan átalakulása miatt nem eléggé ismert a szövetkezeti tagok között sem. Az előző kormány képviselői pedig egyenesen le akarták beszélni a tagokat a szövetkezetekről, mondván a gazdasági társaság a mezőgazdaságban alkalmasabb forma.

A szövetkezeti törvényből következően minden szövetkezet saját adottságainak megfelelően alakíthatja működését. Nem lehet kötelezni a szövetkezetbe való belépésre, mindenki csak addig marad tag, ameddig érdekei azt megkívánják, lehetőség van jogi személy tagok felvételére (a holdingszerű működésnél ez szinte általános érvényű), szabadon alakíthatják a szövetkezetek tevékenységi körüket (folytathatnak vertikális vagy horizontális tevékenységet), a szövetkezet a tagok magántulajdonán alapul (de

nem zárja éki, hogy a tagok létrehozzanak oszthatatlan alapot is), nem írja elő a munkavégzési kötelezettséget és a foglalkoztatási kötelezettséget sem. Kötelezővé tette a részjegy jegyzését. Mindezek vonzóvá teszik a szövetkezeteket, segítik alkalmazkodóképességüket, rugalmasságukat. Ugyanakkor a törvény létrehozta az *üzletrészt* mint a tag vagyoni hozzájárulásának új formáját. A későbbi törvények erre alapozva – kárpótlási jelleggel – kötelezővé tették az üzletrész formájában történő vagyonnevesítést, megteremtve ezzel a tagok és a kívülálló üzletrész-tulajdonosok, illetve az aktív és a nyugdíjas tagok szembeállítását, a vagyonrészek széthordásának ösztönzését, s mintegy időzített bombaként fenyegetik a szövetkezetek létét.

Az üzletrész nem szövetkezeti sajátosság, rendszeridegen elem (legalábbis ahogyan jelenleg létezik), s mielőbbi felszámolása a szövetkezetek versenysemleges közgazdasági feltételei megteremtésének egyik legsürgetőbb feladata.

A szövetkezetek nemzetközileg elfogadott alapelveit az előző részben ismertettük. Az alapelvek közül a legtöbb problémát a gyakorlatban a szövetkezeti eredmény felosztási és a döntéseknél az egyenlő jogok (egy tag, egy szavazat) elve okozza.

Az alternatív szervezetektől legszembeszökőbb sajátossága a szövetkezetnek, hogy a tiszta jövedelem nem kerül ki a közreműködők köréből, hanem nagyobb részt felosztásra kerül a tagok között a közreműködés arányában és csupán kisebb mértékben a tőke arányában (non-profit jelleg) esetleg a tiszta jövedelem egy részéről vagy egészéből a szövetkezeti tőkét növelik. A szövetkezeti tagok nem pénzüket befektetésére társulnak, a szövetkezeti tőke-hozzájárulás nem lehet spekulációs célú befektetés. (Megállapítható egyébként, hogy a mezőgazdasági termelésben a fejlett országokban sem jellemző a spekulációs tőkebefektetés. Nem gyakori az RT és általában a munka és a tőke nem különül el egymástól, a bérmunka viszonylag ritka, a tulajdonos és a gazdálkodó személye egybeesik.) A szövetkezeti eredmény visszahagyása a szövetkezetben társadalmilag előnyös; a tőkés vállalkozó is akkor tesz jót az országnak – Max Weber szerint – ha a pénzt visszaforgatja a gazdaságba. Nálunk sajnos a jelenlegi tulajdonviszonyok mellett rendszerré vált a tőke kivonás a mezőgazdaságból.

A szövetkezeti törvény szerint a szövetkezet az adózott eredményével szabadon rendelkezik, de tagjai érdekeit kell szolgálnia és a demokratizmus keretében a tagok határozzák meg az elért eredmény felosztási módját. A szövetkezetekre vonatkozó döntéseknél a tagokat egyenlő jogok illetik meg: *egy tag, egy szavazat*. A legtöbb szövetkezeti szakember ebben látja a szövetkezeti identitás megőrzésének legfőbb zálogát (ez az elv azonban csak az elsődleges szövetkezetek esetében kötelező). Valószínűsíthető, hogy nálunk a szövetkezeti formáról való letérést, illetve nem a szövetkezeti forma választását (olyankor, amikor egyébként minden ezt indokolná) nagyrészt az *egy tag, egy szavazat kötelező alkalmazása* okozza.

A nemzetközi tapasztalatok szerint sok országban az egyes szövetkezeti ágakban az említett elvtől eltérően szavaznak, a szövetkezettel folytatott üzleti tevékenység, a tőke-hozzájárulás stb. alapján is. Esetenként az egy tagra jutó szavazatnak felső határt szabnak. A nemzetközi gyakorlatban olyan megoldás is van, amikor például a szövetkezeti vezetőség megválasztásánál, az alapszabály jóváhagyásánál az egy tag, egy szavazat elvét érvényesítik, mg üzletpolitikai kérdéseknél ettől eltérnek. A szövetkezet működése szempontjából ügyelni kell azonban arra, hogy egy-egy tag érdekérvényesítési lehetőségét túlzottan megnöveljék és másokét túlzottan lecsökkentsék. (Áthidaló megoldás lehet esetenként a vagyoni különbségekkel

összefüggő érdekérvényesítési gondokra a tag földjének, ingatlanának szövetkezet részére történő bérbeadása, illetve bérbevétele egy-egy tag vagy csoport részéről, mivel a bérleti díj nem kerül bele a szövetkezet felosztható eredményébe. Ugyanakkor képes honorálni a vagyont és a nagyobb vállalkozóképességet is.)

A kérdéskör roppant kényes és mint máshol, *nálunk is erősen vitatott*. Az átalakulás során létrejött társaságok, szövetkezetek tapasztalatainak elemzése alapján lehet a későbbiek során, tisztázó elvi viták után a szövetkezeti törvény újrafogalmazásánál visszatérni a szavazás ügyére.

Az előbbi sajátosságok érthetővé teszik, hogy a *szövetkezet nem vonzza magához a vállalkozói tőkét*, s a tőkeellátottság ezért jellemző gondja a szövetkezeteknek. A fejlett országokban szövetkezeti bankok vagy/és a kormányok nagy szerepet játszanak a szövetkezetek olcsó hitellel való ellátásában. Nálunk sem kerülhető ez meg.

Napjainkban *nem egyértelmű, hogy egy társaság szövetkezet-e* ténylegesen vagy nem. A politikai nyomás nem is adott időt a megfontolt döntésekre, születtek életképtelen, a tagok által utólag be nem fogadott átalakulások is. Szétváltak, megszűntek szövetkezetek, belső vállalkozások jöttek létre, termelési eszközök bérlése gyakoribbá váltak, a szövetkezetek gazdasági társaságokká alakultak át, szövetkezeti és/vagy tagi részvétellel gazdasági társaságokat alapítottak (mintegy 3000 Kft keletkezett), holdingok keletkeztek stb. A létező zavar az előző négy évben érvényesült hibás, szövetkezetellenes agrárpolitika, az ezt szolgáló jogi, közigazgatási gyakorlat következménye.

Nem könnyű egyértelmű ítéletet mondani arról, hogy egy adott gazdasági társaság valóban szövetkezet-e. Fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy sokáig a jelenlegi zavaros helyzet nem tűrhető, mivel a szövetkezeti mozgalom így könnyen – önhibáján kívül – diszkreditálódhat. Fontos azonban ügyelni arra, hogy a szövetkezeti lényeg sokszínű formában jelenhet meg – s ez a szövetkezetek életképességének jele –, a minősítés nehogy a formagazdaság felszámolásával járjon együtt.

A szövetkezet célja a tagok szolgálata a szövetkezeti vezetésnek ennek érdekében kell munkálkodnia. A valós szövetkezet kiveti magából azokat a vezetőket, akik a szövetkezetet a tagok hátrányára saját önző egyéni érdekeikre kívánják felhasználni és ezzel lejárattják a tagok előtt a szövetkezeti eszmét. Időszerűsége tagadhatatlan mivel szövetkezetek átalakulásakor, a vagyon és a föld magántulajdonba kerülésekor, előfordult esetenként a szövetkezeti menedzsment saját érdekeit túlzottal előtérbe állító ügyeskedése (eredeti tőkefelhalmozása) is.

Nem kimondottan szövetkezeti sajátosság, de a mezőgazdaságban működő termelő típusú szövetkezetek *elengedhetetlen feltétele, hogy rendelkezhessenek a földtulajdonnal is*. Diszkrimináció a magán nagyüzemek és az egyéni termelőkhöz képest az, hogy a szövetkezet tulajdonában nem lehet föld. Az idevágó törvényi tilalom egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy szűnjön meg a szövetkezetek mezőgazdasági tevékenysége. Föld nélkül hosszabb távon képtelenség kiegyensúlyozott mezőgazdasági termelést folytatni, rövid távon pedig mivel a szövetkezet bérleti díjat kénytelen fizetni, ezért neki eleve nagyobb hatékonysággal kell gazdálkodnia, mint azoknak akik saját földön gazdálkodnak (az utóbbiaknak 1995-től még földadót sem kell fizetniük). Ráadásul a földbérleti ügyek törvényi szabályozása hiányzik és ez még a szövetkezeti bérleti gazdálkodást is elbizonytalanítja. A szövetkezeti földtulajdon törvényi engedélyezése és a földbérleti viszonyok törvényi szabályozása nem tűr halasztást.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- A falunak élnie kell! MSZP Országos Központja, Bp., 1994., Magyar Szövetkezeti Évkönyv, OSZT 1994.
- Dr. Ihrig Károly*: Agrárgazdaságtan, Bp., 1941.
- MSZOSZ Kongresszus anyagai, 1995.
- A földtulajdon- és a mezőgazdasági struktúra alakítása I-II., Szerk. Csendes Béla, AKI Bp., 1990.
- Kolyris Panes - Juhász János*: Irányelvek a magyar mezőgazdasági szövetkezetek átalakulási stratégiájának kidolgozásához (kézirat), 1994.
- Domé Györgyné*: A szövetkezet új modellje (kézirat), 1994.
- Pál József*: A szövetkezeti mozgalom fejlesztésének időszerű kérdései (kézirat), 1994.
- Keserű János*: AZ MSZP agrárprogramjának teljesülése az 1994 májusi választások óta eltelt időszakban, MSZP Országos Agrártagozata
- Laczó Ferenc*: A szövetkezetek sajátosságai szövetkezés, 1993., 2. szám
- Laczó Ferenc*: Szempontok a mezőgazdasági szövetkezetfejlesztési stratégia kialakításakor (kézirat), 1994.
- Szeremley Béla*: Exportorientált értékesítő szövetkezetek létesítése az élelmiszergazdaságban, Szövetkezés, 1994. 1-2. sz.
- Dr. Juhász István*: Az átalakult szövetkezet működése, Számadás, 1995. február 16.
- Az agrártámogatási rendszer továbbfejlesztési irányai MSZP Agrártagozat Munkabizottsága 1995. (kézirat)

BÉLA CSENDES

COOPERATIVES IN THE TRANSFORMING AGRICULTURE

(Summary)

The starting point of the author is that according to which the present state, which characterizes the today's agriculture - is much more further away from the tomorrow's modern agriculture, than at any time. He sees the cooperatives as an important instrument to stop the further decline. In his study he discusses the timeliness, necessity and advantages of the cooperatives in the Hungarian agricultural production and in the related fields, like buying up, processing and marketing activities.